

Den Domskerck gans ingeslagen

De Utrechtse Tornadobijbel:
gebruikssporen in de Heilige Schrift

In elke religie met een heilig boek wordt het aan kinderen verteld: voorzichtig, dit is een Heilig Schrift en geen gewoon boek, ga er behoedzaam mee om. Toch zijn er heilige boeken die sporen van intensief gebruik verraden. Een voorbeeld uit de collectie van Museum Catharijneconvent is de zogenaamde Tornadobijbel, nu te zien in de tentoonstelling Heilig Schrift – Tanach, Bijbel, Koran.

De gantsche H. Schrifture, vervattende alle de canonycke boecken des Oude(n) en des Nieuwen Testaments [...]. Uyt de oorspronckelijcke talen in onse Nederlantsche tale [...] overgeset, Amsterdam, 1660, SPKK od53

Een van de meest voorkomende vormen van zogenaamde paratekst in oude bijbels zijn de familieregisters op de blanco schutbladen voor- en achterin. Het zijn hoofdzakelijk protestantse bijbelvertalingen waarin deze notities zijn overgeleverd, en dan met name in de folioformaten (kanselbijbels) van de Statenvertaling, die in 1637 het licht zag en tot 1951 de belangrijkste protestantse bijbelvertaling in Nederland is gebleven.

Hoewel die registers niet vertellen hoeveel de Bijbel daadwerkelijk is gelezen, wijst het gebruik wel op de centrale plaats van de Heilige Schrift in de protestantse traditie. Een aardse familiegeschiedenis werd in een bijbels kader en een eeuwig perspectief geplaatst. Wie zijn ganzenveer op de schutbladen in beweging bracht, wist zich opgenomen in een verleden dat al vóór Adam een aanvang had genomen en verleende zich een toekomst die over dood en graf heen reikte.

Eigenaars

Een voorbeeld van een dergelijk register is te vinden in een Statenbijbel, in 1660 te Amsterdam gedrukt bij de weduwe van Paulus Aertsz van Ravesteyn. Het hier besproken exemplaar van deze bijbeleditie, dat zich in Museum Catharijneconvent bevindt, heeft vier beschreven schutbladen voorin en twee achterin.

Het eerste schutblad begint met de vermelding van de geboorte van Jacob Pietersen in 1622. Blijkens de informatie die volgt, is hij de eerste eigenaar van de Bijbel geweest. Hij huwde in 1648 met Arieantgen Egberts. Ze kregen acht kinderen. Twee werden dood geboren, vier overleden in het eerste levensjaar. De twee dochters die de volwassen leeftijd bereikten, overleden voor hun dertigste. Hun vader overleefde hen. In 1677 noteerde hij zijn tweede huwelijk met Annichgen van Datum, acht jaar na het overlijden van zijn eerste echtgenote. Hij noemde zich inmiddels Jacob Pietersen van Griethuijsen. Zijn overlijden is in de Bijbel niet ver-

Heilige boeken die sporen van intensief gebruik verraden

meld. De laatste notitie van zijn hand is op een schutblad achter in de Bijbel te vinden: '1683 den 2 septemb heeft de vuerleeser inde Buerkerck Godts Woort van vooren aen weer begonnte te voorleesen.' Het familieregister vervolgt in een minder geïllustreerd handschrift met het overlijden van 'mijn lieve man Pieter van Dusseldurp' in 1696. Vermoedelijk was de weduwe van Jacob hertrouwd.

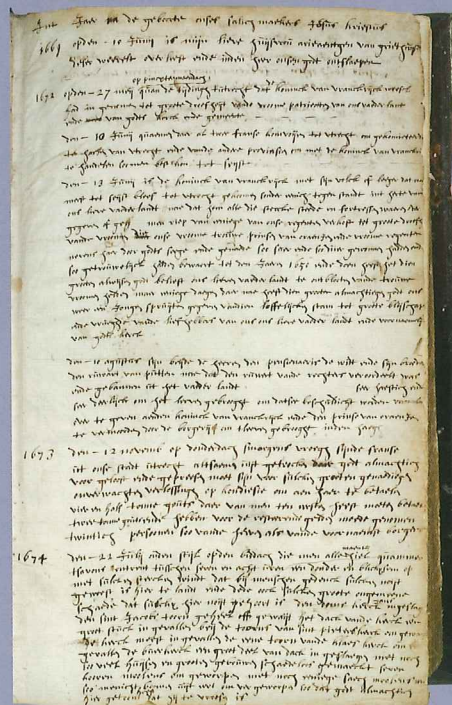
Aangezien Jacob allerlei genealogische gegevens van vóór 1660 noteerde – het verschijningsjaar van zijn Bijbel – is het niet onwaarschijnlijk dat hij die informatie uit een andere familiebijbel heeft overgeschreven. Of misschien heeft hij de schutbladen uit een oude en mogelijk versleten Bijbel gesneden en in zijn nieuwe Ravesteyn geplakt.

De Utrechtse rampjaren

1672: opden 27 meij op Pincxtermaendach quam de tijdingh t'Utrecht dat de Koninck van Vranckrijck Weesel had ingenomen tot groote droefheijt vande vroomme patrieotten van ons vaederlant ende van Godts kerck ende gemeente.

Den 10 junij quaemen daer al twee Franse konvoijen tot Utrecht om gekomieteerden te haelen van Utrecht ende vande andere provinsien om met de Koninck van Vranckrijck te handelen soo men best kon tot Seijst. Den 13 junij is de Koninck van Vranckrijck met sijn volck of leeger, dat noch meest tot Seijst bleef, tot Utrecht gekoomen sonder eenich tegenstandt int herte van ons lieve vaederlandt, nae dat hem alle die stercke steede en fortressen waeren overgegeven of geh [woord niet afgemaakt], men riep van eeniege van onse regenten verkocht tot groote droefheijt vande vroomen, die ons vroomme trouwe prinsen van Oraenjen ende vroomme regenten nevens haer door Godts seege ende genaede soo suer ende soo diër gewonnen hadden ende soo getrouwelijck hadden bewaert tot den jaeren 1650, ende doen heeft het dien grooten alwijsen Godt belieft ons lieven vaederlandt te ontblooten vande trouwe vroomen helden, maer eeniege daegen daernaee heeft dien grooten almachtiegen Godt ons weer een jongen spruijten gegeven van dien loffelijcken stam tot groote blijschap ende vrueghde vande liefhebbers van ons lieve vaederlandt ende voornamelijck van Godts kerck.

Den 10 augustus sijn bejide de heeren den pensienaris De Widt ende sijn broeder den ruwaert van Putten, nae dat den ruwaert vande rechtens veroordeelt was ende gebannen ut het vaederlandt, seer haestich ende seer deerlijck om het leeven gebrooght om datser beschuldicht worden vant over te geven aenden Koninck van Vranckrijck ende den Prinse van Oraenjen te vermoorden, door de borgerij om tleeven gebrooght inden Haegh.

Een van de schutbladen van de Tornadobijbel, Amsterdam, 1660, SPKK 0d53

Wie de Bijbel na 1696 in bezit kreeg, is niet bekend. Een vierde schutblad voor in de Bijbel meldt het huwelijk van Dirk Smaling en Elizabeth Maria Plomp in 1835 in de Domkerk. De Bijbel was dus in de stad Utrecht gebleven. Na het overlijden van Dirk kwam de Bijbel in bezit van zijn oudste dochter Grietje Smaling. In 1890 deed ze hem cadeau: 'Geschonken door eene zuster der gemeente, G. Smaling, voor den predikstoel in de Westerkerk', noteerde ds. H. Hoekstra van de nieuw gebouwde Gereformeerde Kerk aan de Catharijnekade.

Gebruikssporen

Daar heeft de Bijbel tot 1923 op de kansel gelegen. In dat jaar werd de Noorderkerk (Royaards van den Hamkade 20) in gebruik genomen, alwaar deze

Bijbel tot 1971 op de preekstoel dienst heeft gedaan (zij het in latere jaren als onderlegger voor een modernere bijbelvertaling). Van dat kanselgebruik draagt de Bijbel verschillende sporen. De onderhoeken van de bladzijden zijn beduidend meer afgesleten dan de bovenhoeken: hier steunde de predikant met zijn handen op tijdens zijn preken. Een verdwaald psalmbriefje bij Deuteronomium 32 wijst op de plaats waar de Bijbel gelegen heeft, evenals roestsporen van paperclips, kennelijk door de predikant aangewend om zijn mededelingenbriefjes aan te bevestigen. Bij 2 Maccabeeën 12 (een zogenaamd apocrief boek, achter in de Bijbel opgenomen) ligt de liturgie van de Gereformeerde Kerk Utrecht-Noord, zoals die sinds 2 mei 1965 werd gebruikt. 'A.u.b. op de kansel laten liggen.' Bij Ezechiël 23 berust een briefje dat alleen de koster van Utrecht-Noord nog toe kan lichten. 'Wim. Onder het gasstel in het zaaltje.'

De rampjaren

Jacob Pietersen was in 1669 weduwnaar geworden. Eenzaam achtergebleven met twee dochters, heeft hij in de jaren 1672-1674 wellicht veel in zijn Bijbel gelezen. Hij heeft in die jaren in elk geval een vol foliovel beschreven om de Utrechtse rampjaren te boekstaven. In 1672 viel Frankrijk de Nederlanden binnen en bezette de stad Utrecht. In datzelfde jaar werden de gebroeders De Witt in Den Haag gelyocht. In 1673 vertrokken de Fransen weer en in 1674 werd Utrecht getroffen door een tornado. Uit de manier waarop Jacob Pietersen deze gebeurtenissen beschreef, blijkt dat ze hem nogal hebben aangegrepen. Hij besefte getuige te zijn van historische gebeurtenissen.

De Utrechtse Tornadobijbel biedt weliswaar geen historische informatie die we uit andere bronnen nog niet kennen, het blijft echter een intrigerend gegeven om in gedachten Jacob Pietersen in een van de Utrechtse huizen zijn ganzenveer op de schutbladen van zijn Bijbel te zien zetten om geboorte, huwelijk en dood in de familiekring op te tekenen, alsmede belangrijke historische gebeurtenissen die hem en zijn stad in beroering brachten.

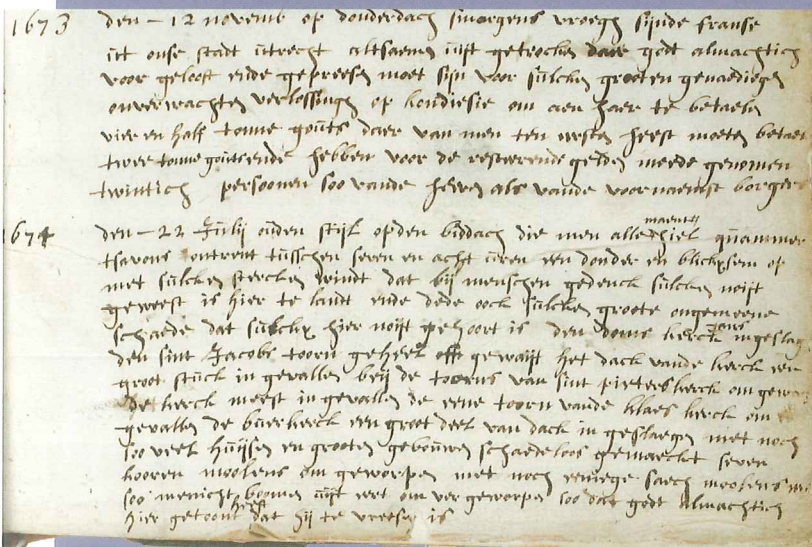
Gekoesterd object

De Bijbel van Jacob Pietersen is inmiddels een gekoesterd historisch en museaal object geworden. Bij kerkelijke en politieke herdenkingen werd er in de Noorderkerk uit voorgelezen. In 1972 lag de Bijbel op een kleine tentoonstelling ter gelegenheid van een vergadering van de Wereldraad van Kerken in Utrecht. In 1974 maakte de Bijbel deel uit van de tentoonstelling *De Dom in puin* (Centraal Museum). Museum Catharijneconvent kreeg de Tornadobijbel in 1996 in bruikleen van de Gereformeerde Kerk. In 2016 is de Bijbel zelfs in twee tentoonstellingen te bewonderen: eerder dit jaar in *Trots van de stad*, over de Domtoren (Centraal Museum) en nu in *Heilig Schrift – Tanach, Bijbel, Koran*. <

Transcriptie

1673: den 12 novemb op donderdach smorgens vroegh sijnde Franse ut onse stadt Utrecht altsaemen uijt getrocken, daer Godt almachtich voor geloofte ende geprezen moet sijn voor sulcken grooten genaedigen onverwachten verlossingh op kondiesie om aen haer te betaelen vier en half tonne gouts, daer van men ten eersten heeft moeten betaelen twee tonne gouts ende hebben voor de reesteerende gelden meede genomen twintich personen soo vande heeren als vande voornaemste borgeren.

1674: den 22 julij ouden stijl opden biddach die men alle maent hiel, quammer tsavons ontrent tusschen seven en acht uren een donder- en blickxsem op met sulcken stercken windt dat bij menschen gedenck sulcken noijt geweest is hier te landt ende dede oock sulcken groote ongewoone schaedt dat sulckx hier noijt gehoort is: den Domskerck gans ingeslagen, den Sint Jacobs toorn geheel off gewaijt, het dack van de kerck een groot stuck ingevallen, beijde toorns van Sint Pieterskerck omgewaijt, de kerck meest ingevallen, de eene toorn vande Klaeskerck omgevallen, de Buerkerck een groot deel van dack ingeslaegen, met noch soo veel huijsen en grooten gebouwen schaedeloos gemaect, seven kooenmoolens omgeworpen met noch eenige saechmoolens en soo meenicht boomen uijt Wet omvergeworpen, soo dat Godt almachtich hier getoont heeft dat Hij te vreesen is.

Detail van een van de schutbladen van de Tornadobijbel met aantekening over 1673 en 1674, Amsterdam, 1660, SPKK od53